

L'Afrodision o Venus Pirinea. El santuari antic, Sant Pere de Rodes i la partió de Catalunya entre Espanya i França

Els autors grecollatins consignaren l'existència en els contraforts mediterranis del Pirineu d'un *Afrodision* o santuari de Venus, a l'extrem NE de Catalunya. La seva situació precisa resulta desconeguda, cosa que ha donat lloc a una llarga polèmica que, iniciada al segle XVI, aviat va presentar fortes implicacions polítiques. En època romana el santuari va esdevenir fita fronterera entre les províncies hispanes i gal·les. Dissolt completament aquest límit, va voler recuperar-lo l'expansionisme francès amb la finalitat de legitimar la divisió de Catalunya amb el regne d'Espanya en el segle XVII. Una de les hipòtesis de localització més difoses ha estat amb el monestir de Sant Pere de Rodes, propagada per la historiografia al servei dels interessos francesos i acceptada sense crítica per la historiografia local, tot i la falta de base arqueològica.

Paraules clau: *Afrodision*, *Venus Pirinea*, Sant Pere de Rodes, Pirineu, Frontera pirinenca, Partició de Catalunya.

Incípit

La coincidència de lloc entre el santuari d'Afrodita o *Venus Pirinea* i el monestir de Sant Pere de Rodes —afirmada per uns i negada per altres—, és una qüestió historiogràfica de tan llarga durada que arriba a sobrepassar els cinc-cents anys. D'unes motivacions primigènies precises i gens innocents n'han seguit unes derivacions o usos ben allunyats dels originaris, desenvolupats amb plena ignorància dels seus precedents i de llur examen crític. Això ha portat a una falta de context pel que fa a les hipòtesis que es presenten, com si aquestes fossin cosa erudita i neu-tra, sense ni adonar-se que obeeixen ben sovint a motivacions polítiques perfectament determinades, sorgides d'unes correlacions de forces molt concretes. Resulta que les

The Greek-Latin authors mentioned the existence in the Pyrenees of an *Afrodision* or sanctuary of Venus in the end NE of Catalunya. Their precise situation is unknown, what gave place to a long polemic begun in the XVI century with strong political implications. In Roman time, the sanctuary was the border limit between the provinces of Hispania and Galia. The French expansionism wanted to recover this border limit in the XVII century to legitimate the division of Catalunya with the Kingdom of Spain. One of the localization hypotheses more accepted has been the monastery of S. Pere of Rodes, spread by the historiography to the service of the French interests and accepted without critic by the local historiography, in spite of the lack of archaeological base.

Keywords: *Afrodision*, *Venus Pirinea*, Sant Pere de Rodes, Pyrenees, Division of Catalunya.

disquisicions merament arqueològiques versades sobre la versemblança o no de la identificació entre els dos establiments han ajudat més a fer ombra sobre la qüestió del santuari pagà, que no pas a entendre la seva realitat, amagada rere una polèmica carregada d'intencions no sondades.

A hores d'ara, més per un esgotament que per cap altra causa, la coincidència topogràfica dels dos santuaris està generalment desestimada, per bé que encara es manté, sobretot des d'una certa publicística, a causa del prestigi que per al lloc sembla reportar el fet d'esgrimir un precedent de l'antiguitat amb ressonàncies mítiques. També ha pres força des del camp paracientífic o simplement diletant, per tal com permet il·lustrar el tòpic segons el qual els llocs

sagrats són sempiternes seus d'inexplicades energies. D'aquesta manera, no hi hauria res de més incontestable que el cenobi rodenc en tingués com a precedent un de pagà, atès que ambdós no serien altra cosa que manifestacions successives d'una mateixa sacralitat eternal. Malgrat l'aparent innocència de la tesi, es tracta d'una colossal descontextualització històrica que fa dels santuaris la plasmació d'un ordre metafísic, es-sencial al cosmos i immutable, i no l'expressió històrica d'un espai social ben determinat i temporalment constret.

L'Afrodision o Venus Pirinea, de santuari a frontera

La presència de l'*Afrodision* o santuari de Venus en els contraforts mediterranis del Pirineu va ser consignada en unes poques descripcions geogràfiques del ponent del mar Nostre, fetes per autors grecs i llatins d'entre els segles I aC i I dC. Els textos fan pensar que aquesta orografia marítima s'entenia com un sol promontori, en el qual quedaven incloses de forma àmplia tant l'extrem litoral de la serra de l'Albera com el cap de Creus, és a dir tota la tortuosa costa que hi ha des de Cotlliure, al nord, fins a Roses, a migdia.

L'*Afrodision* va ser consignat per Estrabó en descriure l'extensió del golf de Lleó, és a dir el litoral mediterrani de la Cèltica, i el situava a l'extrem de la província narbonesa, fronterer amb la Ibèria (*Geografia* IV.1.3 i 6). Un escriptor romà de la mateixa època, Pomponi Mela, en la seva corografia trobava "enmig dels promontoris del Pirineu" una cala anomenada Port de Venus, sense fer esment a cap santuari, però sí al caràcter de límit meridional de la Gàl·lia d'un lloc proper conegut per Cervària (*De chorographia* II.5.84). Segurament, l'esmentat port cal equiparar-lo al Port del Pirineu del qual parlava Tit Livi en explicar la campanya hispànica de Marc Porci Cató del 195 aC (34.8.4). Pel que fa a Plini el Vell deia que l'*Afrodision* es trobava al nord d'un riu anomenat Tícer —probablement el Fluvià—, del qual "dista quaranta mil passos (...) a l'altre costat del promontori" (*Història natural* III.4.22). Finalment, Claudi Ptolomeu el situava on el Pirineu troba el mar Nostre, i en concret, "més enllà" de *Rodhe*, vers el septentrí (*Geografia* II.6.11 i 19).

En rigor, aquestes quatre notes, breus i prou imprecises, només deixen veure que una de les elevacions del Pirineu mediterrani entre l'Albera i el cap de Creus va ser dedicada a Afrodita o Venus, sense fer possible cap identificació més precisa de l'indret sacralitzat. Cal afegir, a més, que, explícitament, l'existència del temple monumental —que sempre s'ha donat per fet que els textos testimoniaven— no hi és realment reportada, fins al punt que també se'ls podria entendre referits a un paratge santificat, però sense cap edificació monumental de culte.

Ara bé, si el temple va arribar a alçar-se, cosa evidentment força probable, la seva existència havia d'obeir a un seguit de factors que el fessin possible, històricament parlant. Perquè, en primer lloc, no se'l pot concebre com un monument arquitectònic inert, sinó vivificat per entitats religioses prou sòlides per assegurar-ne el culte, econòmicament i litúrgicament.

D'altra banda, aquestes institucions tampoc podien ser socialment estranyes a l'ordre polític local, sinó lligades indissociablement a aquest en tant que només a través d'ell podia explicar-se'n l'erecció i permanència. És justament sobre les poblacions de la regió que exerciria la seva protecció divinal o territori de gràcia, alhora que les significava mar enllà, on també estendria els seus dons divins. Havien de ser, per tant, aquestes poblacions les que l'erigiren, governaren i sostingueren, de forma comuna, confederada o privativa d'alguna d'elles, potser sota hegemònies canviants i conflictives.

Cal pensar doncs, que el santuari es trobaria en algun penyal costaner, de manera semblant a d'altres també dedicats a Afrodita de Corint, al Peloponès, o d'Erice, a Sicília. El fort caràcter mariner que una ubicació així buscava i donava, feia que portés més cap al pèlag que terra endins la gràcia de la seva divinitat. Per tant, integrava la costa i la mar més pròxima dins la sacralitat grega que inundava la Mediterrània i constituïda per una constel·lació de llocs de referències mítiques i de culte. És a dir, la sacralització del litoral pirinenc es convertia en un element de referència cultural i de culte tant pels navegants grecs com pels altres pobles que el costejaven. Perquè en aquest cas resulta evident que la dedicació afrodísia porta a tenir-lo per un producte de l'hel·lenització del país i, en conseqüència, imposat a la societat autòctona ibèrica i a la seva religió. D'acord amb això, la seva fundació es podria remuntar força abans de la conquesta romana, als temps d'assentament colonial grec a la regió, quan la constitució de santuaris privatius amb valor de referència també ètnica o cultural, obtinguda mitjançant l'apropiació religiosa de terres i mars, ho devia fer possible i convenient.

Dins d'aquest hipotètic context inicial, el santuari no podia fer de divisor entre grans districtes geopolítics, com més tard va esdevenir, per la senzilla raó que llavors aquestes unitats no existien, atès que els poders que senyorejaven la regió tan sols constituïen petites unitats autònomes —poblacions colonials o grups autòctons—, sense confegir ni adscriure's a entitats polítiques superiors, justament aquelles que per la seva natura necessitaven unes circumscripcions territorials de gran abast i fèrriment closes, com fou l'Imperi romà. Contràriament a la funció terminal o separadora, podria ben ser que l'*Afrodision* pirinenc tingués en els seus inicis un paper cohesionador entre les poblacions hel·lèniques de la regió, tant del sud empordanès com del nord rossellonès o força més enllà, i fins i tot també d'intermediació amb els grups ibèrics. En aquest darrer sentit no es pot desestimar que pogués haver tingut, almenys circumstancialment, el caràcter de mercat o centre d'intercanvis que la neutralitat sacra conferia a nombrosos santuaris antics, esdevinguts així importants nusos de relació entre comunitats diverses (ADROER, PONS, RUIZ DE ARBULO 1993, 66-67).

Per tant, el caràcter fronterer no el podria haver adquirit fins molt temps més tard, quan la plena consolidació de la dominació romana va menar a una organització en províncies territorialment ben delimitades. És justament aquesta operació política la que hauria donat al promontori de Venus el caràcter terminal, dins del procés general pel qual tota

la cadena pirinenca va rebre una funció fronterera que fins llavors mai havia exercit (RICO 1997, 42). Així doncs, aquell que potser fou el principal santuari de l'hel·lenisme local va convertir-se, inopinadament, en una de les referències que els nous dominadors triaren a l'hora de repartir arbitràriament el país entre les províncies hispàniques i gäl·liques. És a dir, que hauria passat de ser l'emanació simbòlica de les comunitats gregues locals, a significar l'ordre polític imposat sobre la regió. Tal volta aquesta transformació en la natura del santuari va conduir a la seva falta d'adequació a l'ordre romà i explica el seu aparent eclipsi a l'entrada de l'Imperi. Podria ser que un cop buidada la seva significació dins la societat grega local i substituïda per un nou paper dins l'ordenament polític romà, aquest no hagués estat capaç de dotar el santuari de prou sentit i dinamisme, fins a fer-lo desaparèixer.

La desaparició del santuari i la dissipació de la frontera

La condició de fita entre províncies que va conferir l'aparell governamental romà a la *Venus Pirinea* no ha estat inconseqüent, sinó que ha tingut grans i inversemblants repercussions polítiques passat més d'un mil·lenni i mig d'anys. Mentrestant, durant aquest llarg període, no sembla haver tingut cap mena de significació i tot porta a considerar que va difuminar-se progressivament fins arribar a fer-se del tot imperceptible tant en el territori com en la tradició cultural. De fet, no hi ha més notícies del lloc sagrat d'ençà del segle I dC i l'única derivació que se'n co-neix és el topònim de Portvendres, constatat a partir del segle XIII. Segurament, la progressiva unificació política entre la Tarraconense i la Septimània a les acaballes de l'Imperi romà, afermada durant el regne visigot, va dissoldre en gran mesura el límit hispanogäl·lic. Ni la conquesta musulmana d'inici del segle VIII, ni la subsegüent ocupació carolíngia feren del Pirineu marítim frontera dels seus imperis i només serviren per definir el límit interior entre els districtes o comtats del Rosselló i Peralada-Empúries, dins de la unitat superior que seria Catalunya. Justament l'emergència d'aquest cos social, dotat de més cohesió cultural i lingüística que no pas política, arribaria a esborrar completament la frontera romana durant un llarg període.

Les noves entitats polítiques sorgides arran de la liquidació de l'Imperi carolíngi i que senyorejaren sobre el Pirineu mediterrani foren els comtats catalans i llenguadocians, progressivament enquadrats, uns dins del principat barceloní i els altres militarment absorbits pel regne de França. El terme entre ambdós no va establir-se pas a l'Albera i el cap de Creus, sinó més a septentrió, a la serra de les Corberes, que pot considerar-se també un darrer estrep derivat del Pirineu. En aquest sentit, de 1173 ençà les constitucions reials de pau i treva catalanes fixaren l'espai sobre el qual exercia l'autoritat el comte-rei barceloní i especificaren que cap al nord el seu límit era el lloc de Salses, a les Corberes, el qual s'erigia en terme fronterer amb el reialme francès. Concretament, des de l'any 1225 s'especificava que Catalunya abastava

“del Cinca fins a Salses” (GONZALVO 1994, 76, 94, 100, 102, 109, 117, 144, 153, 165 i 196).

La frontera catalanofrancesa de les Corberes va ser sancionada el 1258 pel tractat de Corbeil estipulat entre els reis Jaume I i Lluís IX. En aquest cas els límits dels dominis capetians i barcelonins s'imposaren d'acord, estrictament, amb la correlació de forces existent i sense necessitat de referir-se a l'antiguitat d'uns termes provincials romans, totalment obsolets. Tant era així, que llavors no estaven presents en absolut en la memòria històrica ni, en conseqüència, tenien cap mena de significació política a l'hora de definir territorialment els reialmes feudals. En aquest context no hi va haver, evidentment, cap interès intel·lectual per revisar la geografia clàssica ni tampoc per relacionar els paratges antics amb la toponímia corrent, dins la qual, i com s'ha dit, no restava cap memòria del santuari pirinenc de Venus, a banda del lloc anomenat Portvendres.

Malgrat que cap ressonància del santuari venusia pot trobar-se en el panorama català abans de l'arribada dels influxos humanístics, si que n'hi ha, per bé que força boirosa, entre els autors àrabs que vers els segles XII-XIV descrigueren l'al-Andalus. Entre les referències que donaren en descriure els límits geogràfics de la península ibèrica hi havia el lloc d'Haykal al-Zuhara, de situació i caràcter prou indefinit i que tant el situaven als extrems del Pirineu, com entre les ciutats de Barcelona i Tarragona. Sens dubte es tracta d'un anacronisme producte de la subjecció d'aquests tractadistes a les fonts grecollatines, atesa la seva falta de coneixença directa sobre una serralada que els resultava tan llunyana com la pirinenca. El topònim, traduït i identificat segons la tradició arabista pel temple de Venus, literalment vol dir lloc del culte a la Flor,¹ en un sentit que podia designar tant un temple com una altra mena de monument sacre, des d'un altar a un colós, però sempre, en tot cas, de dedicació religiosa no islàmica o pagana, Haykal al-Zuhara fou reportat per al-Idrisi, Yaqut, ibn Saïd al-Magribi i al-Himyari (BRAMON 2000, 70-71, 77, 79, 80 i 107).

La definició del Pirineu i de la frontera romana

El tractat de Corbeil va sancionar un estat de coses i va amortir, però no pas aturar, l'expansionisme del regne de França envers el sud, és a dir sobre les contrades septentrionals de Catalunya. La pressió que exercia va veure's afavorida en el darrer terç del segle XIII amb la integració de les terres cerdanes i rosselloneses al dèbil regne de Mallorca, plenament sotmès a l'òrbita de la gran potència francesa. Tornades a incorporar al Principat a mitjan segle XIV, poc més d'un segle després es va fer una altra passa endavant en la causa francesa amb l'obtenció per a Lluís XI dels comtats de Rosselló i Cerdanya l'any 1463. La casa de Valois els va detenir fins el 1493, que altre cop s'uniren a la resta de Catalunya i a la

1. Segons traducció de Dolores Bramon, a qui agraïm la informació i els comentaris sobre la qüestió.

naixent monarquia hispànica. Val a dir que l'ocupació francesa s'havia produït dins d'un ambient cultural transformat per l'arribada de l'influx de l'humanisme, i això va portar a recórrer, per primer cop, a l'estudi de l'antiguitat a l'hora de legitimar el domini sobre la regió. Les primeres i també poc neutres disquisicions sobre el traçat pirinenc de la frontera provincial hispanogàl·lica formaren part d'obres dedicades a la història i geografia peninsulars.

Potser el primer d'endinsar-s'hi va ser l'eclesiàstic Joan Margarit que amb una ferma formació humanística, adquirida directament a Itàlia, va formular una història antiga peninsular intitulada *Paralipomenon Hispaniae* entre els anys setanta i vuitanta del segle xv, encara que no va sortir impresa fins el 1545. Segons aquest autor el santuari de Venus s'havia de trobar al lloc de Portvendres, per la ressemblança del nom. Entenia també que l'indret formava part del Pirineu i que la serralada era la divisòria antiga i present entre les Gàl·lies i Hispània. Tanmateix, considerava que des del Canigó vers el mar es dividia en dues branques. Una, la meridional, era l'Albera, que portava fins al temple de Venus, mentre que la septentrional la constituïen les Corberes que arriben a Salses i l'estany de Leucata, on s'alçarien els trofeus de Pompeu, que segons les fonts antigues eren també indicadors de la frontera provincial, juntament amb el temple venusità.

Els comtats rossellonesos i cerdans quedaven d'aquesta manera dins d'un Pirineu bifurcat, cosa que servia, segons Joan Margarit, per assegurar-los la hispanitat romana i, atesa l'equiparació d'aquesta amb els reialmes peninsulars, es confirmava la pertinença a la corona catalanoaragonesa enfront de la de França. De conformitat amb el seu ferreny humanisme, l'autor només podia fer legítima la pertinença del Rosselló i la Cerdanya al regne catalanoaragonès si s'acordava amb l'ordre de coses de l'antiguitat. Aquest s'entenia com un estat immutable i immanent al món natural i social, segons una concepció estàtica i contrària a tot dinamisme històric, que negava valor o autoritat al present i l'incapitava per a modificar tot allò que l'antiguitat havia establert.

En conseqüència, si dins l'Imperi romà el Pirineu havia esdevingut frontera entre Gàl·lies i Hispànies, també havia de continuar essent-ho entre les unitats polítiques que s'erigien en successores, encara que fos de forma totalment anacrònica. Malgrat la impossible il·lació entre antiguitat i present, val a dir que la mistificació encetada per la cultura humanista és ben vigent i encara serveix per fornir congruència històrica als espais polítics espanyol i francès, sense contestació crítica. El fet és que aquesta geografia política ha creat al llarg dels darrers segles un Pirineu aparentment tant natural com eminentment simplista, on el seu vast sistema de muntanyes, laxe i relativament difús, es suplanta per una rígida orografia unilineal i indestruable de la frontera actual. La seva creació ha tingut per causa major la progressiva rigidesa a la qual les monarquies absolutes han sotmès els seus espais de dominació política i continuada després pels estats contemporanis, forjats sobre uns límits sempre alta-ment definits, militaritzats i fiscalitzats. La reflexió intel·lectual sorgida d'aquests processos

ha estat extensa en molts camps, des de la vella erudició antiquària i corogràfica, a l'arqueologia o la geomorfologia actuals, segons si els arguments es decanten per la naturalitat de la frontera o per la seva historicitat.

Durant segles les consideracions sobre la frontera mediterrània hispanofrancesa no feren atenció a la seva congruència respecte àrees lingüístiques, culturals o de formació social —només pròpies del catalanisme d'ençà avançat el segle xix. Així doncs, per assegurar la unitat de Catalunya i evitar-ne la partició entre els dos reialmes enfrontats, l'argumentació va haver de seguir sempre en els termes expressats per Joan Margarit. És a dir, sobre la base de la pertinença de les contrades cerdanes i rosselloneses a la hispanitat romana, defensada a partir d'un hipotètic traçat septentrional de la frontera provincial i una noció del Pirineu àmplia i difusa, dins de la qual hi havia la serra de les Corberes. En aquest ambient, la ubicació de la frontera romana a l'Albera i el cap de Creus, en fer gal·les les terres de més al nord, implicava d'immediat l'acceptació de la divisió del Principat i deixant sense arguments sòlids la defensa de la seva unitat política, en un context cultural incapaç d'atorgar valor polític a l'ordre social i cultural del present.

En principi, l'assimilació del santuari de Venus amb el monestir de Sant Pere de Rodes sembla fruit del simple exercici erudit d'equiparar els topònims antics a enclavaments significats del paisatge coetani. També en aquest cas hi havia implícita la falta de noció de canvi històric i, encara menys, d'evolució de l'espai social, que era considerat sota una forma immutable, dins la qual tots els llocs de poblament i culte de l'antigor tindrien una mecànica equivalència amb el present. Aquesta concepció d'un paisatge històricament invariable devia inspirar a Pere Antoni Beuter en la *Crònica. Primera part de la història de València* de 1538 (cap. 7), quan en tractar de la fundació de la colònia ròdia a la península ibèrica, la ubicava «en la marina de Catalunya (...) on està hui l'església antiquíssima dita Sent Pere de Roda, en lloc del temple famós entre els gentils consagrat a Diana (...) o (...) a Venus».

No se sap si el cronista valencià va ser l'autor d'aquesta invenció de destí futur tan venturós, o bé només recollia una tradició precedent i per ara ignota. La triple assimilació en un sol indret del santuari pagà, l'abadia de Rodes i la colònia ròdia, fou seguida per l'historiador castellà Florián de Ocampo a la *Crònica general de España*, publicada entre 1543 i 1553, així com per algun altre escriptor contemporani que, sense coneixement directe del país, foren incapaçs d'avaluar les conseqüències polítiques d'aquesta tesi. En canvi, sí que en fou ràpidament conscient l'erudició catalana, i així ho féu el notari rossellonès Francesc Compte a *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* de 1586. L'obra —manuscrita, però de notable difusió—, defensava aferrissadament la hispanitat romana dels tres comtats, negant la seva adscripció a la província Narbonesa i sobre la base dels textos d'Estrabó i Plini ubicava el temple de Venus prop de Salses, en el terme de Fitor, a la muntanya de Leucata. Els trofeus de Pompeu els situava entre “la Corbera i la Fenolleda”. En aquest mateix sentit,

òbviament, refutava a Florián de Ocampo la ubicació de l'*Afrodision* al cap de Creus i no va esmentar mai cap relació entre el santuari gentil i el monestir de Sant Pere de Rodes (COMTE 1995, 239-251, 262, 265-266).

Amb determinació i semblant energia Jeroni Pujades a la *Corònica universal del Principat de Cathalunya* (I.4 i 22 i II.4), publicada el 1609, rebutjava l'assimilació del Pirineu marítim amb el promontori del cap de Creus i considerava que eren les Corberes, és a dir la branca més septentrional de la serralada, les que havien servit de frontera romana. No cal dir que tot el desplegament de geografia històrica de l'autor tenia per objectiu refusar les pretensions de la corona francesa sobre els comtats de Rosselló i Cerdanya. Per això mateix no acceptava que Sant Pere de Rodes coincidís amb l'*Afrosidion*, que imaginava d'origen dedicat a Hèrcules Libi per la mítica Pirene, filla de Bèrbix i suposadament anomenada més tard *Venus Pirinea*. Aquest santuari el situava prop de Salses, d'acord amb el caràcter fronterer que se li havia concedit, mentre que el port de Venus era identificat amb Portvendres.

Respecte al monestir de Sant Pere de Rodes, acceptava la precedència d'un temple pagà consagrat a Hèrcules i Diana per part dels colons rodís. La vinculació amb el poble grec sorgia d'ubicar una primitiva *Rodhe* a l'indret de la Selva de Mar, des d'on la colònia s'hauria traslladat posteriorment al lloc de l'actual Roses. En les anotacions preparatòries recopilades per l'autor de cara a la redacció de la crònica consta l'existència en el cenobi d'una testa esculpida de grans dimensions que tenia pel vestigi d'un colós herculi, així com de dues làpides romanes aprofitades en la construcció de l'altar de l'església monàstica (MAYER, RODÀ 1992). Aquests elements, encara que segurament tots ells de procedència exògena, serviren per postular, des d'una antiquària de feble capacitat crítica, la presència d'un importat establiment abans del monestir. En aquest cas, i un cop allunyat l'*Afrodision* a la frontera francocatalana de les Corberes, Jeroni Pujades va seguir el joc erudit de trobar a la casa monàstica un precedent de prestigiosa i remota antiguitat, sempre d'acord amb el dictat de l'immobilisme històric.

Sant Pere de Rodes entre França i Espanya

Com es veu, l'exercici d'identificació dels vestigis i emplaçament dels monuments que foren fites en la frontera provincial romana havia estat des del seu inici cap a la fi del segle xv un joc d'estratègia política, com també ho posa ben de manifest el similar debat historiogràfic sobre la situació dels trofeus de Pompeu (CASTELLVÍ 1987). Tanmateix, el discurs antiquari sobre ambdós monuments va variar substancialment d'ençà la partió de Catalunya entre les corones espanyola i francesa amb l'absorció per part d'aquesta última dels comtats de Cerdanya i Rosselló, sancionada pel tractat dels Pirineus el 1659. En efecte, el guany obtingut per l'expansionisme francès va fer emmudir la publicística catalana, en consolidar

políticament i militar una suposada frontera natural i antiga, sustentada en la força de l'erudició gèl·lica, altament qualificada i prestigiosa.

El tractat dels Pirineus va significar una redistribució general dels dominis entre les dues monarquies, amb la qual es donava solució circumstancial a l'antagonisme desencadenat dins del conflicte europeu de la guerra dels Trenta Anys, i del contenciós català de la guerra dels Segadors. L'acord de 1659 fou prefigurat per l'oferta espanyola a la conferència de pau de Münster del 1647, que brindava els comtats del nord català a Lluís XIV (SANABRE 1987). Malgrat que l'absorcionisme francès aspirava a fer-se amb la totalitat de Catalunya —un objectiu que va mantenir, almenys, fins a l'Imperi napoleònic—, només va obtenir les terres septentrionals que va poder situar rere una nova frontera. La diplomàcia, a fi de situar sobre la confusa i complexa serralada els límits provincials antics, va fer servir el concurs de l'antiquària que, mancada de coneixement fidedigne sobre aquesta darrera qüestió, va jugar amb apriorismes i un actualisme manifest, a fi d'obtenir el màxim benefici per a la causa francesa.

Tal com s'ha vist, els processos històrics havien dissolt els termes romans, i la morfologia intricada i imprecisa de la serralada no concordà amb les geometries dels cartògrafs àulics, per la qual cosa res d'històricament inherent o natural s'hi trobà. Davant d'això, la part francesa va provar de resoldre al màxim de favorablement possible als seus interessos la situació de les fites frontereres antigues i desactivar el discurs de l'erudició catalana respecte al límit de les Corberes i la pertinença al Pirineu d'aquesta serra. No cal dir que atesa la feblesa de la tesi del límit provincial en aquestes muntanyes, va ser fàcilment ensorrada per l'experimentada i molt sòlida antiquària francesa, la qual va estirar tant cap al sud com li fou possible el nou límit del regne per fer-se, a més de la Cerdanya i el Rosselló també amb el Vallespir i el nord de les terres empordaneses, amb la incorporació de l'extra-tègic cap de Creus (SANABRE 1987, 81).

L'exigència francesa sobre aquest massís fou fàcilment argumentada segons la suposada coincidència entre la *Venus Pirinea* i Sant Pere de Rodes, encara que finalment els avatars del joc negociador feren que el monestir restés sota domini del rei d'Espanya. La derrota de l'aplicació política de l'erudició no va significar pas l'oblit de la tesi que equiparava els dos santuaris, ans al contrari, en tant que l'aportació feta en aquest sentit per l'antiquària francesa va quedar plenament afermada en el panorama historiogràfic, enlluernat per la potència intel·lectual d'aquella. Cal tenir present que el seu paladí no fou altre que l'eclésiàstic i erudit Pierre de Marca, conseller d'estat a França, màxim representant del seu rei a Catalunya entre els anys 1644 i 1652, i assessor dels interessos borbònics en les negociacions d'aplicació de la pau dels Pirineus.

La seva obra historiogràfica, orientada obertament a legitimar el domini del rei de França sobre Catalunya i, també, a justificar-ne partió entre les dues monarquies va materialitzar-se en la pòstuma publicació de *Marca hispanica sive limes hispanicus* el 1688. Bona part de l'argumentació sobre els límits hispànics va

centrar-se en la qüestió del temple de Venus, per la qual cosa va refutar la seva situació septentrional a Salses i va voler diferenciar, no pas innocentment, entre el lloc del Port de Venus, equiparat amb Portvendres, i l'*Afrodision*, que va superposar a Sant Pere de Rodes. Si temple i port de Venus s'aparellaven, la frontera havia de passar prop de Cotlliure i això comportava que la corona espanyola es podia quedar amb el vescomtat del Vallespir. Contràriament, si es donava per certa la situació del santuari pagà a Sant Pere de Rodes, encara que sense més fonament que una suposada idoneïtat topogràfica per un monument sagrat de la seva índole, la frontera quedava fixada al vessant septentrional del cap de Creus amb el consegüent guany territorial. De fet, però, la solució adoptada finalment fou de to intermedi en escollir-se el lloc de Cervera, identificat amb la Cervària fronterera de Pomponi Mela, com la fita divisòria entre els reialmes, com ho havia estat també entre els dominis comtals d'Empúries i Rosselló (Marca, cap. III.2-4, IX.1-7, X.1-4 i XVI.12).

El pes erudit de l'obra de Pierre de Marca es va imposar aviat sobre el debilitat panorama historiogràfic català, sense que aquest fos capaç ni tan sols de reconèixer els postulats polítics que l'imbuien. Així doncs, ni les premisses ni els interessos directors de la seva aportació foren vistos pels estudiosos posteriors. Ans al contrari, la seva autoritat, barrejada amb l'orgull de l'erudició empordanesa per trobar al monestir un lluit precedent clàssic, així com amb la molt estesa consideració dels santuaris com a perduració cristianitzada de temples pagans, emanació de l'atàvica sacralitat de determinats paratges, ha estat fonament durant molt de temps d'aquesta identificació. La re-colliren els estudiosos vuitcentistes i fou consagrada per Josep Pella i Forgas a la coneguda *Historia del Ampurdán* de 1883 o difosa literàriament per Jacint Verdaguer a l'èpic poema del *Canigó* de 1886 (cant XII.229-232).

Estabilitzada la frontera francoespanyola a partir del vuit-cents, després d'un llarg període antecedent de pressió francesa envers la Catalunya sud-pirinen-

ca, l'equiparació entre el santuari pagà i l'abadia va perdre progressivament la seva motivació política i va esdevenir, exclusivament, un tòpic historiogràfic. La seva acceptació o contestació va entrar en el mer joc erudit, d'on no s'ha mogut perquè en cap cas s'ha entrat a l'examen del rerefons d'interessos en conflicte que hi ha hagut en el debat. Així, un estudiós extern al context local com l'alemany Adolf Schulten podia negar rotundament l'assimilació del temple de Venus amb el monestir rodenc a l'edició espanyola d'*Hispania* publicada el 1920, on en estudiar les fonts i toponímia antiga peninsular tornava a proposar la situació del santuari pagà a les proximitats de Portvendres per raons etimològiques.

Des de llavors la qüestió no sembla haver interessat gens, malgrat la importància evident que pot tenir en la comprensió dels espais polític i sagrat tant d'època colonial grega, com del procés d'implantació territorial de la dominació romana. De fet, però, la qüestió ha quedat circumscrita, sobretot, a les especulacions dels estudis locals empordanesos o a les monografies monàstiques en una redundat menció quan hom parla dels orígens remots de la casa. Com s'ha dit al principi, ha tingut una notable difusió dins la literatura paracientífica, en les anomenades guies màgiques o altres textos inspirats en paradigmes immobilistes i antihistòrics, dins dels quals l'eternitat dels establiments sagrats reforça la negació del canvi. L'enorme difusió d'aquestes tesis arriba fins a coincidir amb disquisicions pretesament cultes que volen transcendir el rigor de l'examen històric. Evidentment, les més recents revisions sobre els orígens de l'abadia i el seu cos llegendari han desestimat rotundament la identificació de l'emplaçament del monestir amb el santuari de Venus, que ara sempre se situa a Portvendres (PLADEVALL 1981/1983-1986, 20-21). Per cloure, val a dir que les extenses recerques arqueològiques portades a terme a l'antic cenobi durant els darrers decennis del segle xx no han posat al descobert cap testimoni d'establiments a l'indret d'abans del canvi d'era.

Eduard Riu-Barrera

1. Antic monestir del Sant Pere de Rodes, al cap de Creus, on s'ha volgut trobar l'*Afrodision* pirinenc. Foto ER-B 1991.

2. Puig de l'Acrocorint, al Peloponès, lloc on es trobava el santuari d'Afrodita. Foto ER-B 1995.

3. Castell de Venere, a la població siciliana d'Erice, a l'indret on hi va haver el santuari de Venus. Foto ER-B 1998.

4. Promontori del Fort del Fanal, a Portvendres, una de les ubicacions proposades de l'*Afrodision* pirinenc. Foto ER-B 2002.

Bibliografia

ADROER, PONS, RUIZ DE ARBULO 1993

A. M. Adroer, E. Pons, J. Ruiz de Arbulo, "El yacimiento de Mas Castellar de Pontós y el comercio del cereal ibérico en la zona de *Emporion* y *Rhode* (ss. IV-II a.C.)", *Archivo Español de Arqueología* (Madrid), vol. 66, p. 31-70.

BEUTER 1998

P. A. Beuter, *Primera part de la Història de València*, edició a cura de V. J. Escartí, Universitat de València (Fonts històriques valencianes, 2), València.

BRAMON 2000

D. Bramon, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo editorial. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona-Vic.

CASTELLVÍ 1987

G. Castellví, «Localisation du trophée de Pompée: essai d'historiographie, xive-xxe siècles», *Etudes roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*, Le Publicateur, Perpinyà, 491-503.

COMPTE 1995

F. Compte, *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cer-danya y Conflent*, edició a cura de Joan Tres, Curial Edicions Catalanes (Biblioteca Torres Amat, 16), Barcelona.

GAUTIER 1992

P. Gautier, "L'image des Pyrénées au moyen âge", *Frontières et espaces pyrénéens au moyen âge*, Centre de recherche sur les problèmes de la frontière- Université de Perpignan, Perpinyà, 15-37.

GONZALVO 1994

G. Gonzalvo, *Les constitucions de pau i treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, Barcelona.

MARCA 1965

P. de Marca, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, París, 1688. Reedició facsímil Editorial Base, Barcelona 1972. Traducció catalana dels llibres I-III per Joaquim Icart *Marca Hispànica*, Barcelona.

MARCET 1998

A. Marcet, "L'establiment de la frontera entre França i Espanya", *Pedralbes* (Barcelona) 18, II, *IV Congrés d'història moderna de Catalunya. Actes*, 7-12.

MAYER, RODÀ 1992

M. Mayer, I. Rodà, "La Crònica de Pujades", *Fonaments* (Barcelona), vol. 8, 217-219.

PELLA I FORGAS 1883

J. Pella i Forgas, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, hi ha una reedició facsímil feta a Olot el 1980.

PLADEVALL 1986/1981-1983

A. Pladevall, "La llegenda i la història sobre els orígens dels monestir", *Lambard* (Barcelona), vol. II, 19-30.

PONS 1994

J. Pons, *Territori i societat romana a Catalunya (dels inicis al baix imperi)*, Ed. 62 (Estudis i Documents, 49), Barcelona.

PUJADES 1609

J. Pujades, *Coronica Universal del Principat de Cathalunya*, Barcelona. En la traducció castellana, els llibres I i II corresponen al volum 1 publicat a Barcelona el 1829.

RICO 1997

Ch. Rico, *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontières (IIIe siècle av. J-C-IVe siècle ap. J-C)*, Casa de Velázquez (Biblioteca de la casa de Valázquez, 14), Madrid.

RUIZ DE ARBULO 2000

J. Ruiz de Arbulo, "El papel de los santuarios en la colonización fenicia y griega en la península ibérica", *Santuarios fenicio-púnicos en Iberia y su influencia en los cultos indígenas. XIV Jornadas de arqueología fenicio-púnica (Eivissa, 1999)*, Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura (Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 46), 9-56.

SAHLINS 1993

P. Sahlins, *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya s. XVII-XIX*, Eumo Editorial, Vic.

SANABRE 1987

J. Sanabre, *El tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*, Ed. Barcino (Col·l. Tramuntana, 6), Barcelona.

SCHULTEN 1920

A. Schulten, *Hispania (geografia, etnologia, historia)*, Tipografia la Academia, Barcelona.

TATE 1976